

tezamen, vooral als zij van de eilanden die hun vertrouwd waren, naar elders waren getransporteerd, het gevoel dat zij in ellendige oorden waren beland, waar niemand van hun bestaan wist: niet hun eigen relaties, niet hun regering. Hun lijden werd door hun verlatenheid belangrijk verzwaard.

Zij waren gewend geweest aan een redelijk comfortabel bestaan – nu waren zij, vooral als zij van Java en Sumatra waren afgevoerd, terechtgekomen in kampen waar zij snel vervuilden en last kregen van ongedierte zoals vlooiën en hoofd-, kleren- en wandluizen. Overal zaten die: in de barakken en in de slaapmatten – er was geen verweer tegen mogelijk. Moest er gewerkt worden, dan diende men meestal buitensporig hard aan te pakken. Er werd dus van het lichaam veel gevergd, maar de rantsoenen die men kreeg, waren veel te laag. Er zijn daarover maar weinig gegevens beschikbaar, maar die wijzen alle in dezelfde richting. Knil-militairen hadden recht gehad op een dagrantsoen van ruim 3 800 calorieën – de dagrantsoenen welke de krijgsgevangenen in Singapore kregen, hadden in '42, '43 en '44 gemiddeld een calorische waarde van ca. 2 600, maar deze daalde in de loop van '45 tot ca. 1 600, veel te weinig voor het verrichten van zware arbeid. In een van de kampen op Java was de calorische waarde van het dagrantsoen in maart '43 2 200 en in Japan was deze in de wintermaanden '43-'44 2 100 en in de wintermaanden '44-'45 2 400, eveneens veel te weinig voor zware arbeid. Elders waren de rantsoenen veelal nog lager.

Van het voedsel was evenwel niet alleen de calorische waarde te gering, maar was ook de balans tussen koolhydraten, eiwitten en vetten verstoord; de gevangenen kregen veel te weinig dierlijke eiwitten en vooral ook veel te weinig vitamines. Daar werden de zenuwen door aangetast, in het bijzonder die welke naar de lichaamsuiteinden gaan. Talrijke klachten betreffende de ogen (het netvlies werd aangetast), de vingertoppen, de voetzolen en de huid, met name de huid van de ballenzak die geheel ontstak, waren het gevolg. Men ging slechter zien, men verloor plots de macht over de handen en de voeten, men kreeg een angstigejaagde pols, men leed aan geheugenverlies. Bijna alle gevangenen

dagblad te zien dat verscheurd onder in een mand lag. Hij was op dat moment in zijn kamp de enige die de vorm van het Indonesisch kon lezen die in de Indonesische pers werd gebruikt (er waren er nog twee geweest maar die waren kort tevoren naar een ander kamp verplaatst); 'typerend', noemt hij het, 'voor de koloniale samenleving dat er op de honderdvijftig man maar één was die de landstaal kon lezen!' (C. van Heekeren: *De 'Atjeh-Party'*, p. 71-72).